

Тернопільський національний педагогічний університет
імені Володимира Гнатюка
Міжкафедральна лабораторія славістично-методологічних студій
Кафедра теорії літератури і порівняльного літературознавства

ТЕОРІЯ ЛІТЕРАТУРИ І ГУМАНІТАРНІ СТУДІЇ

Збірник наукових праць з нагоди сімдесятип'ятиріччя
доктора філологічних наук, професора,
академіка Академії вищої школи України

Романа ГРОМ'ЯКА

STUDIA
METHODOLOGICA

Випуск 34

Альманах видається з 1993 року

Тернопіль
2012

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

д.філол.н., проф. Олег Лещак (головний редактор)
д.філол.н., проф. Роман Гром'як
д.філол.н., проф. Ольга Куца
д.філол.н., проф. Олександр Готов
д.філол.н., проф. Михайло Лабащук
к.філол.н., доц. Ігор Папуша (відповідальний редактор)
к.філол.н., доц. Юрій Ситько
к.філол.н. Юрій Завадський

Науково-редакційна рада:

Зд.Є. Адамчик, М. Братасюк, Д. Затонський, Е. Касперський, В. Кравець, Н. Мазепа, І. Пасько,
В. Сердюченко, С. Ткачов, І. Удварі, М. Чаркіч, Я. Ядацький, В. Ярошовець

Альманах внесено до Переліку фахових видань
ВАК України №5 від 10.05.2000 за спеціальністю «філологія».
Публікації в альманаху визнаються фаховими
ВАК України згідно з наказом №2-01/10 від 13.12.2000 за спеціальностями
«філософія», «соціологічні та політологічні науки».
Друкується за рішенням Ученої ради ТНПУ імені Володимира Гнатюка

Рецензенти:

Доктор філологічних наук, професор М.С. Лабащук
Доктор філологічних наук, професор О.В. Лещак

Адреса редакції

46027, Тернопіль - 27, а/с 554.
e-mail: editor@studiamethodologica.com.ua
Веб-сайт альманаху: www.studiamethodologica.com.ua

Редакція не завжди поділяє погляди авторів
Матеріали друкуються мовою оригіналу

S 88 **Теорія літератури і гуманітарні студії:** Збірник наукових праць з нагоди сімдесятип'ятиріччя доктора філологічних наук, професора, академіка Академії вищої школи України Романа Гром'яка / Упорядник І. Папуша // *Studia methodologica*. — Вип. 34. — Тернопіль: ТНПУ, 2012. — 338 с.

ЗМІСТ

ВІД РЕДАКЦІЙНОЇ КОЛЕГІЇ.....7

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ СУЧАСНОГО ЛІТЕРАТУРОЗНАВСТВА

- Микола Ільницький**, професор, **Мар'яна Гіряк**, доцент, Львівський національний університет імені Івана Франка
СПІВЗВУЧНОСТІ І ДИСОНАНСИ, АБО ДІАЛОГ О.ПОТЕБНІ ТА Ф. ДЕ СОСЮРА.....8
- Мар'яна Лановик**, професор, **Зоряна Лановик**, професор, Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка
ЛІТЕРАТУРОЗНАВЧІ ПРОСПЕКЦІЇ У ПРАЦЯХ ГРИГОРІЯ СКОВОРОДИ.....17
- Ігор Папуша**, доцент, Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка
НАРАТИВНА ТИПОЛОГІЯ ФРАНЦА ШТАНЦЕЛЯ.....25
- Роман Козлов**, докторант, ДЗ «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка»
ЧАСОПРОСТІР ДРАМАТИЧНОЇ ПОЕЗІЇ ІВАНА ФРАНКА 1901–1916 рр.....31
- Тетяна Вірченко**, доцент, ДЗ «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка»
АВТОРСЬКА ТИПОЛОГІЯ ХУДОЖНІХ КОНФЛІКТІВ (НА МАТЕРІАЛІ ТВОРЧОСТІ ПРЕДСТАВНИКІВ КОНФЕДЕРАЦІЇ ДРАМАТУРГІВ УКРАЇНИ)...37
- Олена Гида**, доцент, Львівський національний університет імені Івана Франка
ТЕРМІН ФОЛЬКЛОР ЯК ПОНЯТІЙНЕ ТА ДИСКУСІЙНЕ ПОЛЕ.....46
- Ольга Гавура**, доцент, Тернопільський національний економічний університет
ДИТЯЧА КНИГА І ДИТЯЧЕ ЧИТАННЯ: ШЛЯХИ ФОРМУВАННЯ КОМПЕТЕНТНОГО ЧИТАЧА.....57
- Ольга Блашків**, доцент, Тернопільський національний економічний університет
ПОДВІЙНА ІДЕНТИЧНІСТЬ ПИСЬМЕННИКА У КОНТЕКСТІ ПРОБЛЕМИ СТРУКТУРУВАННЯ МОДЕЛІ АВТОРСЬКОЇ СВІДОМОСТІ.....63
- Олена Конопільська**, доцент, Тернопільський національний економічний університет
РОМАНІЗАЦІЯ ЕПІЧНОЇ ПРОЗИ («ПІД ТИХИЙ ВЕЧІР» БОГДАНА ЛЕПКОГО).....68
- Наталія Кучма**, доцент, Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка
ТИПОЛОГІЯ ЛІТЕРАТУРНО-КРИТИЧНИХ ВИСТУПІВ ЗАХІДНОУКРАЇНСЬКОЇ ПЕРІОДИКИ 20-30-Х РОКІВ ХХ СТОЛІТТЯ).....73
- Оксана Кушнір**, асистент, Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка
ПРОБЛЕМИ СТАНОВЛЕННЯ ЛІТЕРАТУРНОЇ КРИТИКИ НА СТОРІНКАХ ЖУРНАЛУ «ДУКЛЯ» (ПРЯШІВ, 1953–2004 РР.).....78
- Ольга Перенчук**, викладач Тернопільський національний технічний університет імені Івана Пулюя
МАРГІНЕСИ ДЕТЕКТИВНОЇ ЛІТЕРАТУРИ.....84
- Вікторія Винник**, асистент, Тернопільський державний медичний університет імені І.Я.Горбачевського
ОСОБЛИВОСТІ ФУНКЦІОНУВАННЯ МАСОВОЇ ЛІТЕРАТУРИ В ПЕРІОД ПОСТМОДЕРНІЗМУ.....90
- Валерій Боренко**, аспірант, Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка
ТЕОРЕТИЧНЕ ОСМИСЛЕННЯ ШЛЯХІВ СТАНОВЛЕННЯ РОМАНУ-ЕПОПЕЇ У ПРАЦЯХ М.М.БАХТІНА.....95

РОЗДІЛ 2. УКРАЇНСЬКА ЛІТЕРАТУРА І ПРОБЛЕМИ

ІНТЕРМЕДІАЛЬНОСТІ

Микола Ткачук , професор, Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка НАРАТИВ ПОВІСТІ «УЛЯНА» Ю.І.КРАШЕВСЬКОГО.....	100
Людмила Бублейник , професор, Волинський інститут економіки та менеджменту СТРУКТУРА ДІАЛОГУ В ДРАМАТИЧНИХ ТВОРАХ ЛЕСІ УКРАЇНКИ.....	109
Наталія Поплавська , професор, Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка ПУБЛІЦИСТИЧНИЙ ДИСКУРС ІВАНА ВИШЕНСЬКОГО.....	115
Іван Лучук , доцент, Львівський національний університет імені Івана Франка УКРАЇНСЬКА ВІЗУАЛЬНА ПОЕЗІЯ.....	120
Лариса Рева , науковий співробітник, Інститут біографічних досліджень Національної бібліотеки України імені В.І.Вернадського СТАРОДАВНЯ ЦЕРКОВНОСЛОВ'ЯНСЬКА ЛІТЕРАТУРА-ГУМАНІТАРНА ПРОБЛЕМА СЬОГОДЕННЯ.....	127
Оксана Гальчук , доцент, Київський славістичний університет УКРАЇНСЬКА ПОЕТИЧНА ЕДІПОЛОГІЯ 20-30-Х РОКІВ ХХ СТ.....	134
Наталія Гавдида , доцент, Тернопільський національний технічний університет імені Івана Пулюя ЛІТЕРАТУРНО-МАЛЯРСЬКИЙ ДИСКУРС ТВОРЧОСТІ БОГДАНА ЛЕПКОГО У РЕЦЕПЦІЇ УКРАЇНСЬКИХ ЛІТЕРАТУРОЗНАВЦІВ.....	140
Олена Колінко , докторант, Київський національний університет імені Тараса Шевченка ПРОЦЕСИ АБСОРБАЦІЇ СУМІЖНИХ ВИДІВ МИСТЕЦТВ У МОДЕРНІСТСЬКІЙ НОВЕЛІ (СПРОБА ІНТЕРМЕДІАЛЬНОГО АНАЛІЗУ).....	143
Любов Олійник , викладач, Хмельницький національний університет ЗБІРНИКИ «УЧИТЕЛЬНЕ ЄВАНГЕЛІЄ» ЯК ВЗІРЦІ УКРАЇНСЬКОЇ ПРОПОВІДНИЦЬКОЇ ПРОЗИ МОГИЛЯНСЬКОЇ ДОБИ.....	148
Ольга Пресіч , Senior Instructor, University of Victoria, Canada ХУДОЖНЯ ІНТЕРПРЕТАЦІЯ КОНЦЕПТУ «ДІТИ ЗЕМЛІ» В УКРАЇНСЬКО-КАНАДСЬКІЙ ПРОЗІ ХХ СТ.....	153
Тетяна Скуратко , асистент, Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка ДИСКУРС ХУДОЖНЬОЇ ВЗАЄМОДІЇ ПОЕЗІЇ І МУЗИКИ В ПОЕМАХ ІВАНА ДРАЧА.....	158
Інна Барчишина , аспірант Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка ЕВФОНІЧНИЙ ПРИНЦИП ОРГАНІЗАЦІЇ ЕПІТЕТНОЇ СТРУКТУРИ (НА МАТЕРІАЛІ ПОЕЗІЙ М. ВОЛОШИНА І В. СВДІЗІНСЬКОГО).....	164

РОЗДІЛ 3. ПРОБЛЕМИ КОМПАРАТИВІСТИКИ ТА КУЛЬТУРОЛОГІЇ

Микола Сулима , член-кореспондент НАНУ, Інститут літератури імені Т. Г Шевченка РЕЦЕПЦІЯ ТВОРЧОСТІ ТЕОДОРА МОММЗЕНА В УКРАЇНІ.....	169
Луїза Оляндер , професор, Волинський національний університет імені Лесі Українки ПРОБЛЕМА ГУМАНІЗМУ І СВОБОДИ МИСЛІ В ЩОДЕННИКОВИХ РОЗДУМАХ В. ГОМБРОВИЧА ПРО ПОЛЬСЬКУ ЛІТЕРАТУРУ.....	171
Оксана Боднар , доцент, Приватний вищий навчальний заклад «Галицька академія» «СТРІЛА І ПІСНЯ» ГЕНРІ ЛОНГФЕЛЛО В УКРАЇНОМОВНОМУ ПРОСТОРИ.....	176
Богдан Чуловський , доцент, Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка ДОСВІД НІМЕЦЬКОГО ГЕЛЬДЕРЛІНОЗНАВСТВА В РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОМУ ЛІТЕРАТУРНОМУ ПРОСТОРИ.....	182

Дарія Хохель, аспірантка, Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка	
ГПЕРБАТОННІ ЕПІТЕТНІ СТРУКТУРИ В РОМАНІ Г. ПАГУТЯК «СЛУГА З ДОБРОМИЛЯ» ТА КНИЗІ С. КЛАРК «МІСТЕР НОРРЕЛЛ».....	186
Марина Волощук, аспірантка, Каменець-Подольський національний університет імені Івана Огієнка	
ЭПИТЕТНЫЕ СТРУКТУРЫ В ПОВЕСТИ Л. ТОЛСТОГО «СМЕРТЬ ИВАНА ИЛЬИЧА».....	192
Наталія Лобас, викладач, Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка	
МАЙСТРА МАЦЄЖИНСЬКОГО РОЗМОВА ЗІ СМЕРТЮ (ТАНАТОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ПОЕЗІЇ ПЙОТРА МАЦЄЖИНСЬКОГО).....	200
Наталія Миколайчук, асистент, Кременецький обласний гуманітарно-педагогічний інститут імені Тараса Шевченка	
НОВЕЛА Ф.КАФКИ «ПЕРЕВТІЛЕННЯ» З ТОЧКИ ЗОРУ НАРАТОЛОГІЇ.....	207
Ольга Царик, доцент, Тернопільський національний технічний університет імені Івана Пулюя.....	Ошибка: источник перекрестной ссылки не найден
ВІДГОМІН ЕМОЦІЙНО-ЕСТЕТИЧНОЇ ТОНАЛЬНОСТІ НОВЕЛ СТЕФАНИКА У МАЛІЙ ПРОЗІ БОГДАНА ЛЕПКОГО ТА ВЛАДИСЛАВА ОРКАНА.....	212
Андрій Цяпа, доцент, Тернопільський національний економічний університет	
У ГОГОЛЯ ЗА ПАЗУХОЮ.....	218
Тетяна Івашина, доцент, Київський міжнародний університет	
ДОНЖУАНІВСЬКИЙ ТЕКСТ ЯК ІМЕННИЙ ТЕКСТ КУЛЬТУРИ.....	222
Світлана Пилипишин, доцент, «Бережанський агротехнічний інститут» Відокремлений підрозділ Національного університету біоресурсів і природокористування України	
УКРАЇНОФІЛЬСЬКИЙ РУХ В ОЦІНЦІ РОСІЙСЬКИХ УЧЕНИХ ПЕРІОДУ 70-90 РОКІВ ХІХ СТОЛІТТЯ.....	228
Оксана Лабащук, докторант, Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка	
НАТАЛЬНИЙ НАРАТИВ: МІФ VS ІСТОРІЯ.....	234
Людмила Вакарюк, доцент, Вікторія Шпак, бібліотекар, Тернопольский національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка	
ФОЛЬКЛОРНЫЕ ЭЛЕМЕНТЫ В РОМАНЕ А. КУРКОВА «НЕ ПРИВЕДИ МЕНЯ В КЕНГАРАКС».....	239
Александр Глотов, професор, Національний університет «Острозька академія»	
РУССКИЙ ЯЗЫК И УКРАИНА.....	243
Леся Біловус, доцент, Тернопільський національний економічний університет	
«ДРУГА СТАТЬ» В ІСТОРІЇ ФОРМУВАННЯ ФІЛОСОФСЬКОЇ ДУМКИ.....	252

РОЗДІЛ 4. МОВОЗНАВЧІ СТУДІЇ І ПЕРЕКЛАДОЗНАВСТВО

Світлана Гурбанська, доцент, Київський національний університет культури і мистецтв	
СПІВВІДНОШЕННЯ ПОНЯТЬ “СЛОВО”, “ВІЛЬНЕ ВИСЛОВЛЮВАННЯ” ТА “СТІЙКЕ ВИСЛОВЛЮВАННЯ” У ТЕРМІНОЛОГІЧНОМУ ПОЛІ ФРАЗЕОЛОГІЧНИХ ЗНАКІВ.....	255
Михайло Лабащук, професор, Akademia Techniczno-Humanistyczna w Bielsku-Białej, Polska	
ОНТОЛОГІЯ КАТЕГОРІЙ ЧАСУ, ІСТОРІЇ, ПОДІЇ ТА ФАКТУ.....	261
Евгеній Зубков, доцент, Uniwersytetu Jana Kochanowskiego w Kielcach, Polska	
«МАСТЬ» В УГОЛОВНОМ ДИСКУРСЕ – АТРИБУТИВНОСТЬ И НЕРАЗЛОЖИМОСТЬ СИНТАГМЫ.....	268
Збігнев Кмець, магістр, Uniwersytet Jana Kochanowskiego w Kielcach, Polska	
ИНФОРМАЦИОННО-ПОТРЕБИТЕЛЬСКИЕ ТЕНДЕНЦИИ В МЕДИЙНОМ	

ДИСКУРСЕ.....	282
Оксана Просяник , доцент, Харківський національний економічний університет ПРОБЛЕМА Т.Н. «ОБЩЕНАУЧНОЙ КАРТИНЫ МИРА»: ОТКРЫТИЕ ИЛИ КОНВЕНЦИЯ.....	286
Александра Цендровска , Uniwersytet Jana Kochanowskiego w Kielcach, Polska ТЕРМИН <i>МУЗЫКА</i> В РУССКОМ ЭНЦИКЛОПЕДИЧЕСКОМ И СЛОВАРНОМ ТЕКСТЕ.....	291
Леся Гапон , здобувач, Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка ФІЛОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ДОСЛІДЖЕНЬ ЯРОСЛАВА-БОГДАНА РУДНИЦЬКОГО.....	295
Галина Чумак , доцент Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка ПЕРЕКЛАДАЦЬКА СТРАТЕГІЯ В. МОРОЗОВА ПРИ ПЕРЕДАЧІ ВЛАСНИХ ІМЕН В УКРАЇНСЬКИХ ПЕРЕКЛАДАХ АВТОРСЬКИХ ДИТЯЧИХ КАЗОК.....	300
Валерій Кикоть , доцент, Східноєвропейський університет економіки і менеджменту ЗАТЕКСТНА ІНФОРМАЦІЯ ТА ПЕРЕКЛАД ПОЕТИЧНОГО ПІДТЕКСТУ.....	306
Артем Бірюков , доцент, Класичний приватний університет (Запоріжжя) ОЦІНКА ТЕХНІЧНОЇ ЕФЕКТИВНОСТІ КОМП'ЮТЕРНОГО ПЕРЕКЛАДУ.....	319
Олександра Лотоцька , доцент, Тернопільський національний економічний університет МІЖКУЛЬТУРНІ АСПЕКТИ ПЕРЕКЛАДУ ТА ЇХ РОЛЬ В ІНОЗЕМНОМОВНІЙ КОМУНІКАЦІЇ.....	325
Ян Костин , доцент Тернопільський національний економічний університет ГЕОПОЛІТИЧНІ ТЕНДЕНЦІЇ ЯК ОСНОВНИЙ ЧИННИК ПОШИРЕННЯ АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ.....	328
ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ.....	335

ВІД РЕДАКЦІЙНОЇ КОЛЕГІЇ

21 березня 2012 року виповнюється 75 літ від дня народження професора Тернопільського національного педагогічного університету **Романа Теодоровича Гром'яка**, відомого українського літературознавця, фундатора тернопільської літературознавчої школи, автора монографії «Естетика і критика» (1975), літературно-критичних нарисів «Громадянськість і професіоналізм: Соціальна відповідальність критики» (1986), «Що доведено життям» (1988), «Література Золотого вересня» (1989), спогадів-роздумів «Вертеп, або Як я став народним депутатом СРСР і що з того вийшло...» (1992), «Вертеп-2, або У хащах влади» (1995), книжки публіцистики «Культура, політика, інтелігенція» (1996), збірок літературознавчих статей «Давнє і сучасне» (1997) та «Орієнтації. Розмисли. Дискурси. 1997-2007. 10 літ на помежів'ї тисячоліть» (2007), навчальних посібників «Історія української еміграції» (1997), «Історія української літературної критики (від початку до кінця XIX століття)» (1999). Професор Роман Гром'як є одним з авторів, натхненником і редактором фундаментального видання «Літературознавчий словник-довідник» (1997, 2006), науковим редактором кількох десятків монографій, автором сотень наукових статей з літературознавства.

З нагоди ювілею знаного науковця філологічний факультет, зокрема кафедра теорії літератури і порівняльного літературознавства, уклали збірник наукових праць на пошану вченого. На пропозицію взяти участь у видання відгукнулися науковці з різних міст України та Польщі.

Нехай збірник буде словом подяки професорові Роману Гром'якові та наснагою всім до творчих пошуків на теренах науки.

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ СУЧАСНОГО ЛІТЕРАТУРОЗНАВСТВА

УДК 82.09

*Микола Ільницький, професор,
Мар'яна Гіряк, доцент,
Львівський національний університет імені Івана Франка*

СПІВЗВУЧНОСТІ І ДИСОНАНСИ, АБО ДІАЛОГ О.ПОТЕБНІ ТА Ф. ДЕ СОСЮРА

У статті зосереджено увагу на ключових тезах О.Потебні і Ф. де Сосюра, які стали відправним пунктом для численних досліджень у гуманістиці ХХ століття. порушено такі проблеми, як виникнення слова і його функціонування, наявність мотивованого зв'язку між зовнішньою формою, внутрішньою формою та лексичним значенням, «довільність» знака, єдність і розрив означника й означуваного, означування в процесі повсякденної і літературної комунікацій, слово, яке зумовлює множинність інтерпретацій і водночас встановлює для них межі.

Ключові слова: слово, знак, означник, означуване, «плаваючий означник», текст, автор, читач.

В статье сосредоточено внимание на ключевых тезисах О.Потебни и Ф.де Соссюра, послуживших отправным пунктом для многочисленных исследований в гуманитаристике ХХ века. Затронуты такие проблемы, как возникновение слова и его функционирование, наличие мотивированной связи между внешней формой, внутренней формой и лексическим значением, «произвольность» знака, единство и разрыв означающего и означаемого, означивание в процессе ежедневной и литературной коммуникаций, слово, приводящее к множественности интерпретаций и определяющее в то же время для них границы.

Ключевые слова: слово, знак, означающее, означаемое, «плавающее означающее», текст, автор, читатель.

In the article attention is paid to the O.Potebnya and F. de Saussure key theses, working as a starting point for numerous researches in humanities of XX century. Such problems as appearance of the word and its functioning, availability of motivated connection between external form, internal form and lexical meaning, arbitrariness of the sign, unity and gap between signifier and signified, signifying in the process of everyday and literary communications, the word, leading to plurality of interpretations and defining their limits, are raised.

Key words: word, sign, signifier, signified, “floating signifier”, text, author, reader.

Література починається зі слова – це аксіома. Бо ж література – словесність. «Слово і словесність» – назва Празького лінгвістичного гуртка літературознавців і поетів 20–40-х років ХХ ст. не була випадковою. Але якщо література починається зі слова, то з чого починається саме слово? Чи існують якісь закономірності у виникненні назв предметів і явищ, чи є зв'язок між звуковою і семантичною сторонами слова, чи назви відображають якісь ознаки називаного, а чи цей процес має випадковий, довільний характер і жодної взаємозалежності між назвою і названим нема?

Якби вдатися у праісторію цього питання, можна було б, помімо біблійного змішання мов будівників вавилонської вежі, знайти не менш неймовірне з сучасного погляду, коли мови інтенсивно змінюються, а багато постійно зникає, – отже, можна було б знайти пояснення, що мова певної людської спільноти дана їй так само, як людям антропологічні риси, спосіб життя тощо, тобто, що мова є її органічною притаманністю.

Якщо ж почнемо відлік від епохи, коли підхід до цих проблем здобув науковий характер,

тобто від останніх століть, то переконаємося, що вчені не дійшли до однозначного погляду у питанні про виникнення слова, а відтак – зв'язку слова зі словесністю. Однак тут уже мова і література вступили у фазу взаємозв'язків з іншими галузями гуманістики – міфологією, психологією, філософією, соціологією, естетикою і т.д., і навіть сформувалися різні концепції у межах мовознавства та літературознавства. Нас цікавить якраз останнє – з ширшої проєкції, що заторкує світоглядні проблеми генези слова і словесності. Для мотивації свого кута зору на виникнення слова наведемо думки двох корифеїв філологічної думки – українського вченого Олександра Потебні і швейцарського – Фердинанда де Сосюра.

О. Потебня у праці «Думка і мова» стверджував, що мова не є засобом вираження готової думки. Мова – це насамперед діяльність, адже слово може модифікувати думку: «Коли створюється слово, тоді в мовцеві відбувається певна зміна того стану думки, яка існувала до свідомості» [15, с. 539]. «Діяльність» слова значною мірою зумовлена його структурою: зовнішня форма, тобто сукупність членороздільних звуків, зміст, що об'єктивується через звук, тобто лексичне значення слова, і внутрішня форма, яка пов'язана з етимологічним значенням слова [15, с. 114]. Зовнішню форму неможливо відокремити від внутрішньої: певне поєднання звуків вживається для позначення тих чи інших понять не випадково. Учений виходив з переконання, що поява слова – не довільний процес, який не має стосунку до позначуваного предмета чи явища. Слово вказує на одну з ознак цього предмета чи явища, яка, однак, з плином часу може затіноватися. Актуалізація внутрішньої форми, усвідомлення того, що приховано за словом, пов'язані з діяльністю конкретного реципієнта. Тому мовець не передає своєї думки іншому, а лише дає імпульси до пробудження власних думок співрозмовника: «Внутрішня форма слова, яке вимовляє той, хто говорить, дає напрям думці того, хто слухає, але лише збуджує цього останнього, дає тільки спосіб розвитку в ньому значень, не визначаючи меж його розумінню слова» [15, с. 180].

Змістовою подвійністю слова О.Потебня пояснює те, що в одній і тій самій мові багато слів можуть позначати один предмет, і, навпаки, одне й те саме слово – різні предмети. У російській мові слово «туча» походить від «ту», що означає «пити» й «лити», в польській «*tućza*» (етимологічно спільнокореневе слово) – «райдуга»; до цього ряду вчений додає й українське слово «веселка», виводячи його від кореня «вес», звідки – «весна» і «веселити». Цікавими є приклади слів одного кореня, які послідовно виникають одне з одного, і «кожне попереднє може бути названо внутрішньою формою наступного. Наприклад, слово «язвить», сприймане в переносному смислі, означає «наносити рани, «язви» (виразки)»; у слові «язва» всі ознаки рани визначені, припустимо, болем; «язва» – те, що болить; біль у невідомому слові того ж кореня також названо «жженням»: болить те, що горить, пече («жжет») (у Памви Беринди слово «*язва*» пояснено словом «*жжение*»)» [15, с. 115]. Потебня припускає, що присутній у санскриті «корінь усіх цих слів «*indh*», пекти, горіти, є найдавнішим, що не передбачає іншого слова і прямо створений із вигуку», і в такому разі внутрішньою формою цього слова вважає «те, що пов'язує значення (тобто тут – образ горіння і предмета, який горить і який містить у собі в зародку багато ознак) зі звуком» [15, с. 115]. Отже, зовнішнє сприйняття об'єднане відчуттям і звуком.

Дошукуючись закономірності зв'язку між відчуттям і звуком, учений відкинув факт відповідності певних відчуттів звукам, які мали б механічно передавати стан душі. Він зауважував, що з'ясування такої відповідності допомогло б визначити межі подібності між мовами, яка доводить одноплемінність народів, і засвідчило б єдність людської природи загалом. Однак Потебня не знаходить для цього достатніх наукових доказів. Натомість він наводить багато фактів подібностей у мовах етнічно споріднених народів, які пов'язані спільним походженням чи контактами протягом століть. Саме спорідненість, що відбилася у мовних явищах, дала підстави ученому твердити про зв'язок назв з ознаками предметів і явищ, які вони позначають.

У «Курсі загальної лінгвістики» Фердинанда де Сосюра маємо іншу вихідну позицію. Уже в першому розділі «Природа лінгвістичного знака» автор чітко формулює свою позицію, діаметрально протилежну до потебнянської (праці О.Потебні йому, звісно, не були відомі). Розглядаючи знак як єдність означника з означуваним, Ф. де Сосюр наголошує: «лінгвістичний знак довільний» [17, с. 89]. Він обґрунтовує цю тезу прикладом – поняттям «сестра», яке, на переконання ученого, «не пов'язане жодним внутрішнім зв'язком з послідовністю звуків s-oe-r». Відповідне означуване у французькій мові могло б виражатися і будь-яким іншим сполученням звуків. Відмінність між мовами може тут правити за доказ: «по один бік мовного кордону позначене «бик» виражене через позначення b-oe-f (фр.bouf), а по інший – через позначення o-k-s (нім.Ochs)» [17, с. 89]. Автор застерігає, що довільність знака треба сприймати не в тому сенсі, що означник кожний мовець може вибирати довільно, а в тому, що він не має прямого зв'язку з означуваним. Але саме в цьому й полягає розбіжність у підходах між Потебнею і де Сосюром щодо характеру знака

як називання, зв'язку означуваного з означником.

Наведені приклади є справжньою підмогою для з'ясування позицій обох учених, бо Ф. де Сосюр наводить для ілюстрації своїх положень серед інших і ті слова, які наводив перед тим О.Потебня, зокрема «бик» і «сестра». Український мовознавець відштовхується від того, що слово – «орган думки і неодмінна умова всього пізнішого розвитку розуміння світу і себе» (і як таке, має всі ознаки художнього твору) [15, с. 196] і що, якої глибини не досягла б наша думка, вона неодмінно повертається до свого першоджерела, до вихідної позиції, до «уявлення» (представлення¹) як представника образу й поняття, знаку їх заміни. При сприйманні певного явища відчуття, яке викликає відповідний образ, виражений звуком, в іншій людини може викликати подібне уявлення: «...Почуте від іншого слово «бу» викличе в свідомості спогад про такий самий звук, який раніше видавав сам слухач, а через цей звук – внутрішню форму, тобто уявлення, і, нарешті, той самий чуттєвий образ бика» [15, с. 148]. Подібне і зі словом «сестра». Для українського вченого важливим було не те, яку звукову форму має воно в сучасних мовах, а первісний індоєвропейський корінь «свій», звідки беруть початок різні трансформації у різних мовах на означення поняття «сестра», зберігаючи водночас пам'ять про індоєвропейську генезу. Подібна операція здійснена зі словами «стіл», «вікно», «туча», «облако», «защита» (за щитом) та ін.

Не йдеться про те, що один учений у чомусь помилявся, а інший мав рацію. Річ у відмінності методологій, у «конфлікті інтерпретацій», полярності позицій. На відміну від потебнянської ідеї символічного характеру мови, а відповідно – трактування образу як мікротвору, вираження референції між мовним знаком і мовцем, теорія Ф. де Сосюра ґрунтується на довільності мовного знака, відсутності мотивованого зв'язку між означуваним і означником. Де Сосюр вважав довільним «зв'язок між означником і означуваним, він довільний у сенсі обов'язковості й неусвідомлюваності. Власне, в такому лінгвістичному конвенціоналізмі не було нічого особливо нового – це було загальне місце філософії мови, починаючи від Аристотеля, хоча Сосюр помістив довільність між знаком і поняттям, а не між мовою і річчю, як це робилося традиційно. З іншого боку, Сосюр проводив зближення – яке теж не було цілком оригінальним, а успадкованим від романтизму й тим не менш стало фундаментальним для структуралізму й постструктуральної теорії мови, – між мовою як системою довільних знаків і мовою як світобаченням певної мовної спільноти. І ось на основі моделі лінгвістичного конвенціоналізму, яка базується на зв'язку звука і поняття або знака й референта, уже й весь семіотичний зміст мови як такий став часто сприйматися як система, незалежна від реального чи емпіричного світу» [10, с. 143–144].

Ця характеристика належить французькому літературознавцеві Антуану Компаньону. В ній акцентовано заперечення у мовній філософії Сосюра мовного символізму і трактування мовного знака як такого, при якому зв'язок між означником і означуваним довільний і не має внутрішньої детермінації. Головним у семіотиці швейцарського лінгвіста є «сукупність систем, ґрунтованих на довільності знака» [17, с. 90], який поєднує не предмет і назву, а поняття і звуковий образ. Варто принагідно наголосити, що на зламі XIX і XX століть американський основоположник семіотики Ч. С. Пірс запропонував теорію знака (не лише мовного), в якій можна зауважити, як мінімум, дві важливі відмінності, порівняно з сосюрівською концепцією: по-перше, американський філософ говорить не про знак як єдність означника й означуваного, а про відношення між знаком, позначуваним предметом та інтерпретантом; по-друге, Пірс немотивованими вважає тільки символічні знаки (на відміну від мотивованих іконічних та індексальних), тоді як Сосюр, акцентуючи на конвенційному характері знака, виділяє окрему групу знаків (символи), для яких зв'язок між означником та означуваним не довільний, а мотивований [див. : 14, с. 46–52, 87–97; 13, с. 249–250]. Отож, як бачимо, «полеміка» з приводу проблеми позначення й означування на початку XX століття була досить потужною і різноаспектною.

Знакова теорія мови Ф. де Сосюра знайшла послідовників і стала однією з підвалин структуралізму в літературознавстві, іншим джерелом якого були російський формалізм та чеський структуралізм. Хоча ми не вдаємося до характеристики цих шкіл, та все ж не зайвим буде нагадати, що один із фундаторів російської формальної школи Віктор Шкловський уже в одній із ранніх статей «Потебня» (1916) висловив свою незгоду з ідеєю символічності слова як першообразу й, отже, мікротвору. Позиція В. Шкловського виразно вимальовується з тієї інтерпретації, яку він дає теорії О.Потебні. Зазначивши, що цей учений розрізняв у слові зовнішню форму (членороздільний звук) і внутрішню (зміст, пов'язаний з етимологією) як спосіб зв'язку слова з

1 В українських перекладах праць О.Потебні переважно використовують відповідник «уявлення», однак варто наголосити на тому, що російське «представление» передбачає співіснування значень «уявлення» і «представлення».

предметним світом, він так прокоментував позицію Потебні: «Залишаючи осторонь досі мало розроблене питання про те, чи можливе існування таких слів, у яких з самого моменту їх появи внутрішня форма дана у вигляді безпосереднього зв'язку звука зі значенням, Потебня вказував на те, що для означення будь-якої речі беруть слово, яке вже існувало до цього; зміст цього слова (значення його) повинно було мати щось спільне з однією із ознак названої речі. Слово, таким чином, розширює своє значення за допомогою образу; образ же, як це приймає Потебня, належить винятково поезії, а звідси символічність слова дорівнює його поетичності» [23, с. 4]. Що ж непокоїло Шкловського у тлумаченні слова як ознаки поетичності? Очевидно, те, що, на його переконання, не всяка мова є образною, поетичною, і на перше місце треба ставити не образну, а структурну її властивість, бо в мові «може відчуватися або акустична, або вимовна, або семасіологічна сторона слова» [23, с. 4–5].

У цій характеристиці виявляється не так справедливість чи несправедливість закидів, як відмінність підходів. Загалом представники російського формалізму не все відкидали у теорії О.Потебні, а тільки те, що не узгоджувалося з їх поглядами. Можна погодитися з Іваном Фізером, що їм, як і пізнішим структуралістам, імпонувало положення українського вченого про роль у художньому творі зовнішньої форми як структуротворчого чинника, але вони не приймали внутрішньої форми як носія ідеї. Формалісти спрощували його позицію, стверджуючи, нібито «Потебня робить висновок, що зовнішню форму (звук, ритм) можна не брати до уваги при визначенні суті поезії, як і мистецтва загалом» [23, с. 6]. Але ж Потебня такого не стверджував. У вченого йдеться не про те, що зовнішня форма не є конструктивним чинником поезії чи що вона необов'язкова, а про символізм образу, про те, що поетичною формою є міф, який згодом, коли образ і значення у свідомості людини розмежовуються, перетворюється на метафору, але так чи інакше первісно пов'язаний з речевістю, викликаючи у митця власні уявлення під час творчого процесу. Такий підхід був чужий представникам естетики формалізму, які відкидали психологізм і дивилися на літературу як на «літературність», потрактовуючи її як механізм трансформації мовного висловлювання у художній текст.

Складніша справа з феноменологією, яка розглядає літературний твір як «інтерсуб'єктивний інтенційний об'єкт», «джерелом існування якого є творчі акти свідомості автора, а фізичною підставою – текст, усталений на письмі або за допомогою іншого фізичного засобу... Завдяки двоплановості його мови він стає водночас інтерсуб'єктивно доступний і відтворюється, тому стає предметом інтенційним, інтерсуб'єктивним з оглядом на певну суспільність читачів. Як такий він не психічний, а трансцендентний стосовно всіх свідомих переживань як автора, так і читачів» [9, с. 180–181]. Між феноменологічною теорією і формалізмом та структуралізмом теж існують точки дотику: твір, на думку Інгардена, володіє об'єктивною структурою, яка не залежить від конкретного сприймання. Теоретик пропонує розрізнити чотири шари літературного твору: шар звуків, значень, інтенційних предметів та схематичних образів [див. : 9, с. 179; 8, с. 21–40]. Але якщо структуралістам ішлося про об'єктивну структуру як емпіричний раз і назавжди зафіксований факт, то феноменологи наголошували на «плинності» структури, на «пізнаванні» правди і на її ейдетичності.

Феноменологічна концепція Романа Інгардена, як відомо, виникла на основі філософії Едмунда Гуссерля, а саме – ідеї інтенційності як скерованості на сутність речей. Водночас літературознавча феноменологія польського ученого була значною мірою запереченням філософії Гуссерля, здобувши назву «реалістичної феноменології». Це впливає з того, що коли Гуссерль вважав дійсність витвором свідомості, тобто інтенційним існуванням, то Інгарден, крім інтенційних, тобто витворених свідомістю речей, визнавав ще й предмети навколишнього світу, а отже, не зводив світ до інтенційного буття. Власне, літературний твір, за Інгарденом, є прикладом такої бінарності. З одного боку, його не можна віднести до реальних предметів, бо він є результатом інтенційних актів митця і читачів, а з іншого – не є суто ідеальним. Реальні предмети мають змінний характер (виникають, функціонують, зникають), ідеальні таким трансформаціям не підлягають. Літературний твір не належить ні до першої, ні до другої категорії, бо, як зауважує польська дослідниця Данута Уліцька, він, «хоча й з'явився у певний часовий момент, не припиняє свого існування навіть після знищення його буттєвого фундаменту (наприклад, книги). Адже він продовжує існувати у свідомості. Ця риса об'єднує його, на перший погляд, з ідеальним буттям. Але ідеальні буття залишаються незмінними, тоді як літературний твір може підлягати перетворенням: «достатньо, щоб сам автор або видавець твору в другому його виданні замінив якісь фрагменти іншими» (Р.Інгарден)» [19, с. 118].

І. Фізер спорідненість потебнянської теорії з феноменологічною вбачає передусім у їх семіотичній природі, тобто в тому, що поетичні твори функціонують на рівні знаків, які в конкретних

ситуаціях здобувають поетичне значення. Але в цій площині лежить і відмінність між семіотичною площиною знака в О. Потебні і Р. Інгардена. Якщо для Інгардена повнота означень нерелевантна (хоч і частково обумовлена об'єктивною структурою), то для Потебні вона обмежена національними світосприйняттями, що бере початок у слові. Тому потебніанську онтологію поетичного твору І. Фізер помістив між романтичним трансценденталізмом німецьких учителів, передусім Гумбольдта (уява, дух, інтуїція), і психологічним реалізмом XIX ст., де романтичний трансценденталізм розчинився в емпіричних науках, зокрема у психології.

Проблему художнього твору в теоретичній системі О. Потебні треба розглядати у взаємодії авторської і читачької інтенцій, тобто в руслі функціональної естетики, здатності твору бути сприйнятим читачькою свідомістю. У праці «Із нотаток з теорії словесності» подано таке трактування співвідношення цих сторін у поезії: «Єдності членороздільних звуків (зовнішній формі слова) відповідає зовнішня форма поетичного твору, під якою треба розуміти не саму звукову, а й взагалі словесну форму... Уже зовнішньою формою зумовлені спосіб сприйняття поетичних творів і відмінність від інших мистецтв. Уявленню у слові відповідає образ (або певна єдність образів) у поетичному творі. Поетичному образу можуть бути дані ті ж назви, які властиві образу в слові, а саме знак, символ, з якого береться уявлення, внутрішня форма... Поетичний образ служить зв'язком між зовнішньою формою і значенням. Зовнішня форма зумовлює образ» [15, с. 309–310]. Внутрішня ж форма постає як домінуюча ознака предмета, що позбувається додаткових прикмет, але здобуває естетичну якість, тобто постає як єдність, що передає «не образ предмета, а образ образу, тобто уявлення» [15, с. 147].

Уявлення не постає як автономна, самостійна категорія, воно мусить набувати форми, в якій може увійти в свідомість як чуттєвий образ, що при сприйманні іншим суб'єктом видозмінюється, здобуває нові нюанси, вступає у сферу функціонування. «Мистецтво є мовою митця, – підкреслював Потебня у праці «Думка і мова», – і як через слово неможливо передати іншому свої думки, а можна лише пробудити в ньому його власну, так неможливо її повідомити і в творі мистецтва, тому зміст цього останнього (коли він закінчений) розвивається уже не в митцеві, а в тих, хто його розуміє (понимающих)» [15, с. 181]. Художній твір починає жити власним життям, «визволяється з-під влади митця, стає чимось стороннім для нього самого» («Из записок по русской словесности») [15, с. 330]. У цьому явищі вчений вбачає важливий чинник життєдайної сили літератури, її здатності переходити від покоління до покоління, передаватися «з уст в уста!». Навіть більше, із плином історичного процесу та змінами естетичних парадигм художній твір часто набуває нових значень, яких автор не міг передбачити. Таких фактів можна знайти немало, приміром, полеміка навколо образів Дон Кіхота, Гамлета, Фауста та й трактування деяких явищ української літератури, хоча б «Енеїди» І. Котляревського чи «Украденого щастя» І. Франка.

Та все ж у теорії О.Потебні автономність літературного твору має відносний характер. Учений виділяв дві «властивості поетичного твору – відносну рухомість образу (А) і змінність його значення (x_1, x_2, x_3 і т.д.), тобто твір у кожному випадку сприймання і розуміння немовби переживає своє нове народження [15, с. 331]. Таким своїм твердженням О.Потебня утверджує трійстий характер літературної комунікації, що передбачає участь автора, твору (тексту) і читача. У цьому пункті концепція українського ученого знову ж таки розходиться з поглядами структуралістів, які брали до уваги тільки текст і не зважали на позатекстові чинники (в тому числі на автора і читача).

А. Компаньон тонко спостеріг, що гіпотеза Сосюра про довільність мовного знака дозволила Р. Барту поширити ідею довільності слова на довільність усієї мови як системи, де «всі коди є конвенціями» [10, с. 145]. За такого підходу текст стає цілковито іманентним явищем, незалежним від позатекстової реальності. Звідси стають зрозумілими як точки дотику, так і лінії розбіжності ідей О.Потебні з ідеями структуралізму та формалізму, зокрема те, що формалізм заперечив потебніанську тезу про «здатність одного й того самого слова пов'язуватися через внутрішню форму з різними речами, здобувати нове значення» [23, с. 4].

Варто в цьому контексті зауважити, що забезпечений кодом нерозривний зв'язок між означником і означуваним, який вслід за Сосюром визнавали структуралісти, уже в шістдесятих роках XX століття почав зазнавати гострої критики. Філософи і теоретики починають один за одним наголошувати на тому, що строгої відповідності між означником та означуваним немає. Між ними існує щілина чи навіть розрив, і, як наслідок, маємо справу не з єдністю означника й означуваного, а з так званим «плаваючим означником», за яким можуть бути приховані численні означувані. Представник структурного психоаналізу Ж. Лакан, міркуючи над «символічною» функцією слова, акцентує на двозначностях, а відтак і на грі, мови, на своєрідній «нейтралізації означника», що не дає змоги більше панувати над означуваним [див. : 12, с. 39, 42, 63; 24, с.532].

Означники не бувають цілком прозорими, вони часто розкривають своє значення через контекст інших означників, а отже, означуване – завжди тимчасове і мінливе. Р. Барт, який спершу заявляє про себе як прихильник структуралістської методології, згодом говорить про текст як про багатовимірний простір із множинністю значень [1, с. 388], про цілу «галактику означників» [3, с. 33], що зумовлюють безперервний процес означування. Ю. Крістева, яку заслужено вважають одним із найяскравіших представників структуралістсько-семіотичного напрямку в літературознавстві, не лише акцентує на розриві між означником та означуваним («‘акустичний образ’ розкривається для багатьох ‘понять’»), а й дорікає Сосюрові за недооцінювання суб’єкта, який стає важливою передумовою створення «вартостей» в процесі сигніфікації [11, с. 266–267]. Особливо це стосується художнього твору, у якому немає єдиного істинного значення: читач стає активним учасником процесу творення значеннєвих «вартостей». Отож міркування Потебні про змінюване «х», залежне від інтелектуального та емоційного досвіду реципієнта, виявляються значною мірою співзвучними з ідеями постсосюровівського періоду.

Ідеї О.Потебні, виголошені ще в другій половині XIX століття, відлунують також у постструктуралістських та деконструктивістських теоріях, зокрема в констатації того, що кожне прочитання художнього твору є своєрідним читанням-непорозумінням. Щоправда, постструктуралісти та деконструктивісти наголошують не на особливостях свідомостей мовця і реципієнта (автора і читача), а на причинах, закорінених у мові. М. Фуко, роздумуючи над грою означника й означуваного, а відтак над зумовленими мовою «розсіяннями» і «вислизаннями», вказує на те, що «структура означування мови завжди відсилає до іншого», що «одна й та сама фраза може водночас мати два різні значення» [21, с. 177, 175]. Ж. Дерріда, не намагаючись захищати суб’єкта, теж прагне звернути увагу на ті чинники функціонування мови, які уможливають модифікацію значення. Констатуючи наявність тріщини між означником та означуваним і гри слідів, що уможливають оприсутнення відсутнього, французький філософ приходить до висновку, що внаслідок «коловороту знаків» «руйнується поняття знака як такого»: означуване стає означником, провокуючи гру «означаючих відсилань» [див. : 4, с. 126, 167, 193, 120]. Суб’єкт не може надати знакові чіткості та однозначності, адже мимоволі натрапляє в ньому на сліди інших знаків, залишаючи водночас щось від себе. Безперечно, між концепціями Потебні та Фуко чи Дерріди багато відмінного, однак твердження українського теоретика про те, що думка автора з’ясована лише настільки, наскільки виражена в слові (художньому образі), дає підстави проводити відповідні паралелі.

Заперечення єдиної істини тексту, яку визначає авторська інтенція, стало основою радикальної, навіть провокативної тези Р. Барта про «смерть автора». Теза ця викликала широку дискусію, оскільки поставила під сумнів не лише інструментарій біографічного методу та психоаналізу, а й поняття інтенційності та горизонту сподівань, якими послуговуються феноменологія та рецептивна естетика. Попри, здавалося б, суперечливість та необґрунтованість Бартової тези, такий погляд був спричинений важливими чинниками. Як зауважив А. Компаньон, якщо твір можна пояснити інтенцією автора і вбачати сенс тексту в тому, що хотів сказати автор, то «немає потреби інтерпретувати текст. Тобто пояснення тексту його інтенцією робить непотрібною літературну критику (про що й мріяла літературна історія)» [10, с. 59]. Але, в такому разі, що ж може компенсувати відсутність автора, що можна поставити на його місце? «Мову», «письмо», особу як суб’єкт висловлювання, а не особистість? Проаналізувавши аргументи проти інтенціоналізму (заперечення авторської інтенції і отожднення тексту з мовою, яка є не дискурсом, висловлюванням, а актом висловлювання), Компаньон приходить до висновку, що в цій теорії не тільки автор, а й читач, який перетворюється на «місце утворення єдності тексту», теж по суті виявляється зайвим, позаяк його функція зводиться до того, що він, за Бартом, є «хтось, хто зводить воедино всі штрихи, які творять письмовий текст» [10, с. 61].

Та, попри великий вплив на літературознавство антиінтенціоналізму, включно із запропонованою Ю. Крістевою концепцією інтертекстуальності, що ґрунтується на бахтінській теорії діалогічної природи літератури, інтенціоналізм усе ж не був покладений на лопатки, і літературознавство – в той чи інший спосіб – повертається до інтенції: щось у запереченні автора не влаштовує багатьох учених. Французький літературознавець і культуролог Мішель Фуко, який теж виступає за зникнення автора (автор, на його думку, є перешкодою утворення множинності значень та інтерпретацій), вважає письмо поняттям, яке насправді намагається «делікатно зберегти екзистенцію автора» [22, с. 600]. М. Фуко переконаний, що значення не можна дробити до нескінченності, і залишає авторові «лазівку», що «дозволяє зменшити злякване розмноження значень у світі» [22, с. 611]. Такою «лазівкою», за словами самого Фуко, може бути «ім’я автора», яке не просто є елементом дискурсу, а утверджує класифікаційну функцію, передбачає групування

в цілість певної кількості текстів: «факт, що під тим самим іменем з'явилося кілька текстів, вказує на те, що між ними встановився зв'язок гомогенности, споріднености, автентичности одних текстів через використання інших» [22, с. 602]. Доказом присутності суб'єкта (зокрема автора) в тексті є твердження Ж. Дерріди, яке не потребує жодних коментарів: «я не говорив, що не існує центру... я вважаю, що центр є функцією... і ця функція є абсолютно необхідною, як і абсолютно необхідним є суб'єкт... я не руйную суб'єкта, я його розташовую... питання полягає тільки в тому, звідки він береться і як функціонує» [6, с. 637–638]. Очевидно, що ім'я автора для читача завжди щось означає, і йдеться аж ніяк не про те, щоб заперечити будь-яке значення автора, а про те, щоб постулювати динамічність і невизначеність суб'єкта в художньому творі. Зрештою, навіть Р. Барт, з одного боку, говорить про смерть автора, а з іншого – про те, що, «ніби загубившись посеред тексту, в ньому завжди ховається не хто інший, як автор», і що «хоча він більше не має батьківської влади над твором... я продовжую бажати Автора тексту. Мені необхідний його лик, так само, як йому мій» [2, с. 483]².

«Лазівок», які не дають змоги «ампутовати» автора, насправді набагато більше, ніж «ім'я автора». Яскравим підтвердженням цього є те, що більшість теоретиків, усвідомлюючи, що немає жодної механічної процедури, здатної розпізнати наміри автора, водночас шукають можливі докази втілення інтенції в тексті і вбачають їх в існуванні, крім змінюваних «означуваностей» (significance), незмінного значення (meaning) тексту, певного центру, «ядра», що притягує відповідні тлумачення [див. : 16; 25]. Ц. Тодоров, хоч і небезпідставно вважав, що автор «вислизає від нас, як і будь-який суб'єкт процесу висловлювання», наголосив на тому, що світ, який виникає в свідомості читача, «зовсім не є чимось суто індивідуальним, оскільки подібні конструкції виникають у найрізноманітніших читачів» [18, с. 76, 63]. У. Еко, стверджуючи, що кожна інтерпретація повинна наближати до тексту, пропонує навіть термін «надінтерпретація» на означення такого тлумачення, яке відводить читача вбік, у світ власних фантазій, і не має нічого спільного з самим текстом. А. Компаньон слушно зауважив, що такі пошуки «ядра» певною мірою реабілітують авторський фактор: «так звані антиінтенціоналісти виявляються насправді байдужими не тільки до того, що хоче сказати автор, але передусім до того, що означає текст» [10, с. 99–100]. Антиномію інтенціоналізм – антиінтенціоналізм дослідник знімає логічною операцією: питання про те, що означають слова, як би цього не заперечувати, пов'язане з питанням, що хотів сказати автор: навіть термін «інтенція тексту», створений задля максимального абстрагування від постаті автора, зберігає існування авторської інтенції, тільки позначає її не таким «підозрілим» терміном: «інтенція» тісно пов'язана зі свідомістю, а текст свідомості не має. Авторська інтенція – це інтенція в дії, тобто те, що автор «хотів сказати цими словами» [10, с. 99, 108, 111].

Ці спостереження знову ж таки спонукають провести паралелі до концепції О. Потебні. Адже ще задовго до згаданих щойно теоретиків український учений, з одного боку, наголошував, що заслуга художнього образу – в його гнучкості, в здатності збуджувати численні асоціації в реципієнта [15, с. 181–182], а з іншого, Потебня далекий від того, щоб абсолютизувати непорозуміння, що виникають між мовцем і його співрозмовником, зокрема між автором і читачем: «...як би там не було, наше слово впливає на інших. Воно встановлює між замкнутими в собі особистостями зв'язок, не ототожнюючи їх змісти, а, так би мовити, налаштовуючи їх гармонійно» [15, с. 307]. Отже, так чи інакше, але повертаємося до слова, яке завжди визначає напрям розуміння – чи це слово (відповідно до поглядів О. Потебні) відображає зв'язок з прикметами реальної дійсності, має речево-референтний характер, а відтак є словом-образом, словом-мікротвором, чи воно не має жодного безпосереднього зв'язку з реальністю і є довільним та випадковим (Ф. де Сосюр)³.

Водночас концепція Потебні має істотну особливість, про яку вже згадувалося вище. Якщо феноменологи та семіотики обмежували кількість інтерпретацій «об'єктивною структурою» чи «інтенцією тексту» (мови, письма), то для Потебні, як зауважив І. Фізер, «діахронна повнота означень залежить від національного світосприйняття і тому існує кінець можливих інтерпрета-

2 Принагідно зауважимо, що «літературознавчі протистояння» можна простежити навіть в образних висловлюваннях авторитетних поетів, які часто немовби розпочинають діалог-полеміку через століття. Якщо Стефан Малларме стверджує, що поет, який говорить, зникає, передаючи «ініціативу словам», то Вільям Шекспір наполягає на протилежному: «моє наймення в кожному слові озветься, як лиш доторкнеш».

3 З таких двох різних підходів до слова впливає нова суперечність: з одного боку, усвідомлення неможливості вмістити «в клітку слова» «суті світу» (за Б. І. Антоничем), а з іншого – усвідомлення себе «геслю слова» (з того ж автора), який за допомогою слова творить весь світ, тобто текст, у якому цей світ «народжується удесяте» – уже в сприйнятті читачів, тобто в комунікативному процесі.

цій...» [20, с. 6]. Такий погляд підтримує також І. Дзюба. У передмові до збірки літературно-критичних статей поета і літературознавця Володимира Базилевського «Лук Одиссеїв» К., 2005) він наводить тезу О. Потебні, що «зміст великих творів літератури – змінний суб'єкт за сталого предикату, і він зростає в історичному часі, хоч сам образ залишається незмінним» [5, с. 791]. Нова інтерпретація, таким чином, може руйнувати стереотипи, але не може бути необмеженою, бо на сторожі стоїть незмінне слово-образ.

Звідси випливає, що психолінгвістична теорія О. Потебні скерована в етнокультурний вимір. Це видно і з співвіднесення з теорією Вільгельма Гумбольдта, послідовником якого вважав себе український учений. Обидва дослідники виходили з того, що свідомість реалізується через мову. Але якщо німецький учений ототожнював мову і дух, спрямовуючи їх у сферу трансцендентного (за словами О. Потебні, «до вищого начала» [15, с. 67]), то український філолог був переконаний, що таке ототожнення є перепоною для з'ясування походження як мови, так і духу, бо прояви духу в тому розумінні, в якому вживає його Гумбольдт (духовне життя людини загалом), можливі і поза мовою (чуттєві образи дитини, оніричні сприйняття, умовні знаки математика тощо). Слово, на переконання Потебні, з'являється «для того, щоб вона (духовна діяльність людини) могла стати свідомою, і з'являється як додаток тоді, коли є вже інші умови переходу до свідомості» [15, с. 69]. Олександр Потебня не поділяв метафізичного підходу В. Гумбольдта про тотожність мови і духу. Він відштовхувався уже не тільки від категорій трансцендентного Канта і Гегеля, а й від досягнень експериментальної психології Й. Ф. Гербарта та Г. Лотце, що пізніше продовжив у розділі «Психологічні основи» свого трактату «Із секретів поетичної творчості» Іван Франко.

Метафізичну ідею Гумбольдта слово-дух Потебня переакцентував на аналогію слово-образ, спрямовану на контакт з видимим світом, виводячи звідси градацію рівнів міф-символ-метафора. Появу слова Потебня пов'язав з ознаками предметного світу і виводив звідти цілі лексичні гнізда, які формують мову як систему відображених у ній рис певної етнічної спільноти. «Мову можна порівняти із зором, – стверджував учений у праці «Мова і народність». – Подібно до того, як щонайменша зміна в будові ока і діяльності зорових нервів неминуче дає інші сприйняття і цим впливає на все світосприйняття людини, так кожна дрібниця у будові мови має давати без нашого відома особливі комбінації елементів думки» [15, с. 59]. Спілкування двох осіб, які розуміють одна одну, учений порівнює з двома різними музичними інструментами, де звук одного резонує на звук іншого, але не повторює його. Звідси випливає «парадокс, що кожне, навіть найповніше розуміння є водночас нерозумінням» [15, с. 256], оскільки діалог відбувається на межі своєї і чужої свідомостей. Цей драматизм спілкування відбувається і в межах одної індивідуальності, якщо людина розмовляє двома мовами. Переходячи з одної на іншу, вона змінює характер своєї думки, мовби переводить поїзд на інші рейки.

Якщо перевести цю аналогію з рамок діалогу індивідуальностей у простір спілкування культур, то драматизм поглиблюється. Тут уже вступає у дію не так спілкування, як домінування однієї сторони над іншою. На це виразно вказував О. Потебня у статті «Мова і народність», у якій ідеться про шкідливість денационалізації з виразним натяком на ситуацію у тодішній Росії: «Поширення культури одного народу на інші здається нам об'єднанням народів тільки доти, доки ми витаємо на холодних висотах абстракції» [15, с. 257]. Бо як спускаємося на грішну землю, то бачимо цілеспрямовану політику денационалізації. А «який сенс має денационалізація? Вона полягає у такому перетворенні народного життя, при якому традиція народу, закладена головним чином у мові, переривається або послаблюється до такої міри, що є лише другорядним фактором перетворення» [15, с. 270].

Драматизм епохи був драмою і для самого вченого. Він постійно змушений був переводити «поїзд» своєї свідомості з одних рейок на інші. Пишучи російською мовою, він досліджував переважно український фольклор, а коли в нього пробуджувався перекладацький потяг, гору брали звуки українського інструмента, і він перекладав рідною мовою «Одіссею» Гомера, – адже слово бере свої витoki з джерел етнічної самосвідомості, а література – мистецтво слова.

Відомий передусім як учений-мовознавець, О. Потебня пропонує свою концепцію слова, яка відіграла важливу роль у розвитку теорії літератури. Зрештою, подібна ситуація склалася також з ідеями Ф. де Сосюра, які, з'явившись у рамках загальної лінгвістики, стали відправним пунктом для низки теоретико-літературних та культурологічних досліджень ХХ століття. Наближаючись до слова з різних позицій і з різним інструментарієм, обидва учені не лише розпочали мимовільну полеміку між собою, а й спровокували появу численних методологічних перспектив, зі своїми співзвучностями і дисонансами, які ми схематично окреслили в цій статті і які, безумовно, потребують набагато ширшого і ґрунтовнішого дослідження.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Барт Р. Смерть автора / Ролан Барт // Барт Р. Избранные работы: Семиотика: Поэтика / Ролан Барт; [сост., общ. ред. и вступ. ст. Г. К. Косиков]. – М. : Прогресс, 1989. – С.384-391.
2. Барт Р. Удовольствие от текста / Ролан Барт // Барт Р. Избранные работы: Семиотика: Поэтика / Ролан Барт; [сост., общ. ред. и вступ. ст. Г. К. Косиков]. – М. : Прогресс, 1989. – С.462-518.
3. Барт Р. S/Z / Ролан Барт; [пер. с фр. Г. К. Косиков и В. П. Мурат]. – М. : УРСС, 2001. – 232 с.
4. Деррида Ж. О грамматологии / Жак Деррида; [пер. с франц. и вступ. ст. Н. Автономова]. – М. : Ad marginem, 2000. – 511 с.
5. Дзюба І. Розрада поезією / Іван Дзюба // Дзюба І. З криниці літ : у 3 т. – К. : Вид. дім “Києво-Могилянська академія”, 2006. – Т. 1. – С. 790–798.
6. Дискусія (Ж. Іпполіт, Ж. Дерріда, Р. Максі, Л. Гольдман, С. Дубровські) [пер. з англ. М. Зубрицька] // Антологія світової літературно-критичної думки ХХ ст. / [ред. М. Зубрицька]. – Львів : Літопис, 2002. – С. 633–638.
7. Еко У. Надінтерпретація текстів / Умберто Еко; [пер. М. Зубрицька] // Антологія світової літературно-критичної думки ХХ ст. / [ред. М. Зубрицька]. – Львів : Літопис, 2002. – С. 549–563.
8. Ингарден Р. Исследования по эстетике / Роман Ингарден; [пер. с польс. А. Ермилов, Б. Федоров]. – М. : Изд-во иностранной литературы, 1962. – 572 с.
9. Ингарден Р. Про пізнавання літературного твору / Роман Ингарден; [пер. с польс. Н. Римська] // Антологія світової літературно-критичної думки ХХ ст. / [ред. М. Зубрицька]. – Львів : Літопис, 2002. – С.176–206.
10. Компаньон А. Демон теории. Литература и здравый смысл / Антуан Компаньон; [пер. с фр. С. Зенкин]. – М. : Изд-во им. Сабашниковых, 2001. – 336 с.
11. Крістева Ю. Полілог / Юлія Крістева; [пер. з фр. П. Тарашук]. – К. : Юніверс, 2004. – 480 с.
12. Лакан Ж. Функция и поле речи и языка в психоанализе / Жак Лакан; [пер. с фр. А. К. Черноглазов]. – М. : Гнозис, 1995. – 192 с.
13. Мітосек З. Теорії літературних досліджень / Зофія Мітосек; [пер. з польс. В. Гуменюк]. – Сімферополь: Таврія, 2005. – 408 с.
14. Пирс Ч. С. Логические основания теории знаков / Чарльз Сандерс Пирс; [пер. с англ. В. В. Кирющенко, М. В. Колопотина, послесл. Сухачева В. Ю.]. – СПб. : Лаборатория Метафизических Исследований философского факультета СПбГУ; Алетейя, 2000. — 352 с.
15. Потебня А. А. Эстетика и поэтика / А. А. Потебня. – М. : Искусство, 1976. – 616 с.
16. Серль Дж. Р. Перевернутое слово / Дж. Р. Серль; [пер. А. Л. Блинов] // Вопросы философии. – 1992. – №4. – С. 58–69.
17. Сосюр Ф. де. Курс загальної лінгвістики / Фердінан де Сосюр; [пер. з фр. А. Корнійчук, К. Тищенко]. – К. : Основи, 1998. – 324 с.
18. Тодоров Ц. Поэтика / Цветан Тодоров // Структурализм: «за» и «против» : сб. статей / [под ред. Е. Я. Басина и М. Я. Полякова]. — М. : Прогресс, 1975. – С. 37–113.
19. Уліцька Д. Феноменологічна філософія літератури / Данута Уліцька // Література. Теорія. Методологія / [упор. Д. Уліцька, пер. з польс. С. Яковенко]. – К. : Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2006. – С. 114–135.
20. Фізер І. Психолінгвістична теорія літератури Олександра Потебні. Метакритичне дослідження / Іван Фізер. – К. : КМ Academia, 1993. – 112 с.
21. Фуко М. Археологія знання / Мішель Фуко; [пер. з фр. В. Шовкун]. – К. : Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2003. – 326 с.
22. Фуко М. Що таке автор? / Мішель Фуко; [пер. з англ. М. Зубрицька] // Антологія світової літературно-критичної думки ХХ ст. / [ред. М. Зубрицька]. – Львів : Літопис, 2002. – С. 598–613.
23. Шкловский В. Потебня / В. Шкловский // Поэтика. Сборники по теории поэтического языка. Вып. I. – Петроград, 1919. – С. 3–6.
24. Encyclopedia of Contemporary Literary Theory. Approaches. Scholars. Terms / [ed. by I. Makaryk]. – Toronto-Buffalo-London : University of Toronto Press, 1993. – 656 p.
25. Hirsch E. D. Objective Interpretation / E. D. Hirsch // The Norton Anthology of Theory and Criticism / [ed. by V. B. Leitch]. – New York; London : W. W. Norton&Company, 2001. – P. 1684–1709.